

Filosofie a moc (a politika) [1976]

[papíry označené čísly: 76-001 - 76-006]

1. Filosofie od svých prvních dnů byla nejenom předmětem politického zájmu, ale byla také sama politicky interesována. I v dobách pozdějších lze téměř vždy prokázat, že nevyhraněnost, neutralita či přímo nezájem filosofie ve vztahu k politice znehodnocuje samu filosofii v jejím nejvlastnějším charakteru. Dokonce filosofové bytostně vzdálení politickému životu a v samém založení orientováni jinými směry, byli v napjatých a rozhodujících chvílích přivedeni k politice takřka proti své vůli, pokud se nechtěli provinít proti principům filosofie samotné. (Rádl na počátku svých Dějin filosofie dokonce píše, že „velká filosofie vždycky byla blízka politice a revolucionářství“, I,4-5.) Blízkost filosofie a politiky je vždy znovu potvrzována také vzájemným napětím, spory a zápasy obou stran; kdyby si filosofie a politiky byli cizí nebo alespoň vzdálenější, třenic by bylo méně nebo by k nim vůbec nedocházelo. Proto se na prvním místě ptáme, jaké jsou zdroje této blízkosti filosofie a politiky a jaké jsou poslední a hlavní důvody jejich vzájemného zájmu o sebe navzájem.

2.

Filosofie je jako principiální reflexe orgánem sebeuvědomění člověka. Ve filosofické tradici však je (vzpomeňme na Aristotela) chápat člověka jako politického živočicha, politickou živou bytost. V moderním světě se politika a politické rozhodování stává stále víc jednou z dominant lidského života. Filosofie, která chce vidět člověka a jeho situaci ve světle pravdy, nemůže politický rozměr lidské existence přehlížet, ale musí naopak stavět politickou situaci a politiku, tj. politické programy do plného světla. Protože však konkrétní politika obvykle nemá zájem na tom, aby se ve svém celku ocitla v plném světle, je vůči filosofii od samého počátku opatrná a nedůvěřivá a často přímo nepřátelská. Nápadná frekvence politických neúspěchů a ztroskotání již prvních filosofů ve starém Řecku svědčí jak o jejich politické vyhraněnosti, tak o tom, že jejich působení a přímo existence byla chápána jako evidentní politicum, a to dokonce ještě dříve a nezávisle na tom, zda se filosofie mohla vskutku ukázat ve své specifčnosti, tj. byla-li pochopena právě jako filosofie. Proto se zdá, že filosofův vztah k politice a politickému životu je motivován docela jinak a zejména mnohem hlouběji než politikův nebo i prostě občanův vztah k politické stránce filosofie a filosofického působení. To znamená, že skutečná politická stránka, skutečná političnost filosofie je podstatně jiná, než jak se podává na prvním pohled někomu, kdo nepochopí, čím filosofie vskutku jest, a kdo rozpoznává její politické působení jen případ od případu a v oné největší povrchnosti, tak příznačné pro politické posuzování záležitostí, jež jsou politické jen okrajově a druhotně.

3.

To, co projde prizmatem politického senzoria a politických kategorií (když už ponecháme stranou nevzdělanost odbornou a nepoučenost většiny občanů a dokonce mnoha politických vůdců – pokud jde o filosofii), je špatně pochopená či vůbec nepochopená filosofie. Proč se politice jeví filosofie jako politicky významná a důležitá ještě dříve, než se vůbec může projevit jakožto filosofie? V čem spočívá zjevnost a nápadnost její političnosti resp. jejího zdánlivého politického charakteru na rozdíl od její hlubší, prvnímu pohledu se neodhalující političnosti skutečné? Politický život v užším smyslu je arénou souhry a střetu zájmů; to platí alespoň v největším počtu případů. (Později se ještě vrátíme k tomu, do jaké míry může být politika něčím jiným, něčím víc.) Tam, kde bývá filosofie předmětem politické kritiky a eventuálně dalších intervencí, je vždy „odhalována“ a v očích přívrženců určitého politického postoje a programu difamována jako spojenec anebo služka jiných, protivných (a proto vždy „nečestných“) politických zájmů. Ale to je právě dokladem toho, jak zůstává ve své podstatě nepochopena. Jestliže totiž je nějaká „filosofie“ opravdu spjata s nějakou politickou frontou, postojem, existencí, takže se sama stává exponentem příslušných zájmů, pak v téže míře přestává být

filosofií a stává se pouhou ideologií. Zajisté v každé filosofii (v každém konkrétním filosofickém myšlení) je celá řada ideologických prvků; k podstatě filosofie však náleží, že se jich stále zbavuje, že je vyhledává a prohlédá, vyjasňuje a tím zneškodňuje. Filosofie staví vše do světla pravdy – a tedy také sebe. Jediným „zájmem“ filosofie je toto pravé světlo, jemuž se má dostat příležitosti a prostoru k tomu, aby se prosadilo, projevilo, tj. aby rozešlo nejasnosti a temná místa aby přivedlo k zjevnosti. Ale to je právě to, čím se v určité chvíli může některý politický zájem cítit dotčen a přímo ohrožen.

4.

Na čistě mocenské rovině uvažování je Mlynář nedůsledný, protože ve skutečnosti proměny politické orientace západoevropských komunistických stran vidí vlastně rehabilitaci dubčekovského programu z r. 1968, ale naproti tomu ve vrůstu politické váhy socialistů od konce poslední války nevidí rehabilitaci programů našich socialistických stran, likvidovaných okamžitě, jak se naši komunisté dostali k moci bez další kontroly (v únoru 1948) A přitom ovšem situace vyloučených a vyškrtnutých komunistů je dnes mnohem lepší než situace sociálních demokratů a národních socialistů (neřkuli lidovců) v poúnorovém období; už jen zavřených je zcela nesrovnatelně méně. A celkový počet postižených byl tehdy také podstatně větší. – Bylo by však slepotou, kdybychom zůstali jen u konstatování této nedůslednosti. Je třeba se plně soustředit také na Mlynářovo pojetí demokracie a demokratičnosti.

5.

Tzv. „nutnost“ může spočívat jenom v jediné věci, totiž v tom, že subjekt vyšší úrovně nemůže nerespektovat reaktivitu svých podřízených složek, které jsou vlastně také jakýmsi subjekty, i když se v jistém rozsahu vzdaly své samostatnosti. A právě to, co je nad tento rozsah, jim umožňuje reagovat po svém. Jestliže na něco reagují tak, že se v tom na své úrovni vcelku či dokonce naprosto shodnou, pak je nemožné a nemyslitelné pro vyšší subjekt, tj. supersubjekt, jehož jsou složkami, aby ten na příslušnou věc nereagoval. Specifická situace vyššího subjektu spočívá spíše naopak v tom, že je schopen reagovat i na takové „popudy“ (tj. takové skutečnosti), na něž ony nižší subjekty (jeho složky) reagovat schopny nejsou. Tedy směrem k vyššímu stupni subjektivity (nebo k vyšší úrovni subjektu) klesá práh vnímavosti, alespoň v některých směrech – i když víme, že v jiných směrech někdy může zase stoupat třeba až k nepřekročitelnosti – nu a pak tedy tam, kde je schopen subjekt reagovat na takové skutečnosti, na něž nereagují nižší jeho složky resp. nižší subjekty, se otvírá pole jeho svobody. Naproti tomu tam, kde už ty nižší subjekty reagují, tam už v tom svobodný není, aby ony příslušné skutečnosti zanedbal, aby na ně nedbal, nereagoval. To prostě není bez vážných poruch možné. (Přepis mgf. diktátu z 28.2.76 dopol. před 10.hodinou.)

6.

Stojíme v situaci, kdy řád, v němž je lidský život jediné možné, je otřesen a znovu otřásán, kdy se jakoby rozkládá, ačkoliv to je nepřiměřené, když se o tom vyjadřujeme takto objektivně, předmětně – v této době samozřejmě je zcela nepřiměřené a ve skutečnosti zcela nemožné chtít uchopit smysl, smysluplnost lidského života, perspektivu lidského pobytu na světě nějak vcelku. V této době otřesu a katastrofálních přesunů je jediné možné v docela malých okruzích vlastního praktického dosahu nějak té záplavě rozkladné čelit, stát v ní a nenechat se nést, vyvrátit proudem. Je pravda, že to je situace, kdy se může osvědčit ne jeden konzervativní typ jednání a orientace, ale oč tu jde, je přece jenom výhled do budoucnosti, perspektiva. Už v tom, jak v malém a na omezených prostorách a místech čelíme onomu rozkladnému proudu, se zakládá nový řád (nebo alespoň může zakládat nový řád) – anebo se jenom restauruje řád starý, který však se právě už neosvědčuje, nýbrž selhává. Je třeba totiž vidět a vzít na vědomí, že ona zátoka není něčím, co přichází zvnějška, zvenčí, něčím cizím,

co kdyby nepřišlo, tak by umožnilo, aby dřívější život plný řádu a smyslu nerušeně pokračoval. Nikoliv; ta záplava je úzce spojena, je rubem či spíše lícem rubu, jímž je jakási proměna, jakási vyčpělost a hluchost, erodovanost, abraze smyslu života resp. způsobu života, jímž lidé dosavad žili. Je to ten život sám, který ztrácí hloubku, ztrácí základ – a pak propadá onomu proudu, oné záplavě nesmyslnosti, nepřítomnosti řádu, ne-řádnosti. Není to napadnutí něčím zvenčím, není to žádná infekce cizího původu, je to vnitřní onemocnění dosavadního života. A k tomuto dosavadnímu životu se pak ovšem nelze vrátit, aniž by po čase došlo k novým recidivám. A tak konzervativismus, pouhé konzervativní vracení k tomu, co bylo, čím dřív život žil, není řešení. Může být dočasnou záležitostí, která čerpá z toho, že lidé jsou tou zátopou už unaveni, ohlušení, příliš znechuceni a postrašení, zkrátka v „úzkých“ a plni úzkosti, takže hledají někde odpočinutí a chytají se stébel pomoci. A to jim alespoň v surogátu ony konzervativní pokusy načas dopřejí. Ale ve skutečnosti nic nenapravují, ale vracejí život pouze tam, kde ta zátopa začala a tudíž kde znovu začíná, kde musí znovu začít. A tak v tomto čase individuálních nebo omezeně skupinových rezistencí vůči oné dějinné záplavě rozkladu smyslu a nesmyslnosti, ne-řádu, zcestí a zvrhlosti se může a má formovat základ pro příští smysluplný život, tj. má se formovat základ, na němž je možno vybudovat nový obraz řádu, či novou skutečnost života v řádu – takovou, které se ukáže být nosná na dlouhou dobu, na celou epochu, na staletí. Nu a protože stojíme vlastně v situaci, kdy není jinak možné než se o to pokoušet zkouškou a omylem a kdy těch zkoušek a omylů musí být velice mnoho, než se najde cesta, při čemž každá taková mylná, neúspěšná zkouška ovšem je provázena osobními i skupinovými katastrofami a neštěstími; tedy než se najde cesta, která by byla schůdná nejen pro jednotlivce a malý počet lidí, nýbrž pro většinu, a která by také byla s dostatek nosná, který by vsuktu někam vedla – záleží neobyčejně na tom, jak hluboko dovedem při takových pokusech nahlédnout do podstaty věcí, jak vědomě dovedeme takové pokusy podnikat (uvědoměle, promyšleně), jak podstatně dovedeme porozumět své situaci a jejím požadavkům a výzám, které před nás staví. A proto je v této situaci neobyčejně významné podnikat právě velké myšlenkové pokusy, formovat myšlenkové projekty, jimiž má být pochopeno a uchopeno to podstatné. Ve chvíli, kdy zátopy už poleví a kdy život v řádu se začne šmahem rozšiřovat, už bude na tokovéto úvahy pozdě, takové úvahy potom už nedostihnou skutečnost a nebudou moci osvětlit cestu nově orientovaného života. Zkrátka a dobře, církev jako vnější organizace a vnější instituce nemohla být organizována takovým způsobem, k jakému došlo, kdyby tady nebyla třeba předem, hodně předem taková Platonova Ústava, anebo jinak – snad přesněji a podstatněji vystiženo: středověká evropská společnost, zejména středověké křesťanství nemohly být organizovány tak intenzivně, jak to známe a jak o tom víme, kdyby nebylo obrovského pokusu Augustinova uprostřed rozkladu Říma, jeho pádu, jeho konce – a samozřejmě sám Augustin by nebyl schopen něčeho takového, kdyby se nemohl učit, kdyby nemohl navazovat na Platona – a podobně potom později, kdyby Tomáš nemohl navazovat na Aristotela. Ony myšlenkové koncizní projekty, ono promyšlení základních věcí musí vždycky předcházet všem velkým pokusům o uskutečnění řádu ve společnosti a ve světě. – Že tato velká promyšlení jsou možná jenom na základě starších zkušeností faktických a praktických s uváděním staršího řádu do skutečnosti a také s tím, jak se ukazují jeho nedostatky, jeho trhliny, zkušeností s tím, jak tento kdysi vybudovaný řád už nestačí, jak se rozkládá a jak je smetem povodní ne-řádu a nesmyslnosti, to jistě nemusíme nijak zvlášť zdůrazňovat. (Přepis mgf. diktátu ze 7. 3. 76 brzo ráno v Dunaji.)